

POSTDEMOKRATIA

PAUL-ERIK KORVELA

Postdemokratiasta on puhuttu vuosituhanen vaihteesta alkaen. Juuri tuolla nimellä aiheesta on kirjoittanut erityisesti brittiläinen sosiologi Colin Crouch (Crouch 2004; 2009) mutta myös esimerkiksi Emmanuel Todd (2008) ja Eric Werner (2001) ovat puhuneet jälkidemokratiasta. Viimeaikaisista analyyseista esimerkiksi Sheldon Wolinin ”Democracy Inc.” (2008) keskittyy käytännössä postdemokratiaan Yhdysvalloissa, vaikka käyttääkin siitä nimitystä hallittu demokratia (*managed democracy*). Samansuuntaisia väitteitä Yhdysvalloista on esittänyt myös Theda Skocpol, jonka teos ”Diminished Democracy” (2003) esittää että demokratian eräänlainen *management* on korvannut ennen niin tärkeän osallistumisen. Vaikka aiheissa on paljolti samankaltaisuutta ja niitä inspiroi samansuuntainen näkemys siitä, että demokratia on tyhjentynyt sisällöstä, analyytit eivät ole kaikilta osin yhteneviä. Postdemokratia-termin lanseerannut Crouch korostaa erityisesti sitä, että globalisaation myötä on syntynyt eräänlainen uusi ylikansallinen taloudellis-poliittinen eliitti, joka on irrallaan kansasta ja hallitsee verkostoitumalla keskenään, kansan tahdosta riippumatta.

Ajatuksen teoriahistoria on pitkä, sillä monet muutkin ovat esittäneet demokratian olevan vain pelkkä verho eliittien vallalle ja tässä mielessä postdemokratian analyysin voisi joiltain osin liittää esimerkiksi niin sanottujen eliittiteoreetikoiden traditiossa esitettyihin teemoihin (Michels 1911; Pareto 1916; Mosca 1923). Esimerkiksi Michels väitti, että demokraattisillakin organisaatioilla on tendensi muuttua oligarkioiksi ja hän tutki nimenomaan

sekundaarisia oligarkioita eli organisaatioita, jotka väittivät olevansa demokratioita, mutta olivat kuitenkin oligarkioita. Yksi mielenkiintoisimmista edeltäjistä eliittien valtaa painottavalle postdemokratian analyysille lienee James Burnhamin jo vuonna 1941 julkaistu ”The Managerial Revolution”, jossa Burnham esittää kapitalismin kehittyvän managerialismiksi ja synnyttävän hallitsevan luokan, jolla ei ole juurikaan siteitä kansalaisyhteiskuntaan (Burnham 1941). Myös demokratioissa eliiteillä on intressi säilyttää järjestelmä, joka teki heistä eliittejä ja tässä tarkoituksessa erilaiset eliitit tekevät yhteistyötä. Hyväntahtoisessa pluralistisessa näkemyksessä eliitit tuovat esiin erilaisia näkemyksiä ja yhdistävät ne, lisäten siten sosiaalista koheesiota ja yhteiskunnan harmoniaa. Kriittisemmän näkemyksen mukaan eliitit hallitsevat poliittista järjestelmää säilyttääkseen olemassa olevan järjestyksen ja oman etuoikeutetun paikkansa siinä (Heinz, Laumann, Nelson ja Salisbury 1993, 262). Postdemokratiassa ei kuitenkaan ole kysymys ainoastaan demokratian sisäisistä tendensseistä kohti eliittien valtaa, vaan myös siitä, että demokraattiselle poliittiselle järjestelmälle kuulunut valta luisuu ei-demokraattisille tahoille ja demokratian kuori säilyy sen sisällön tyhjentynyt.

Crouchin huomio on, että erityisesti globalisaation myötä on syntynyt ylikansallinen poliittinen luokka tai eliitti, jonka tarkoitus ei ole niinkään parantaa yksittäisen maan ja sen kansalaisten elinoloja vaan luoda suhteita muihin valtaosuuksia ja varallisuutta hallitseviin eliitteihin. Poliitiikan ja yrityselämän välissä toimiva neuvonantajien ja kon-

sulttien luokka on todellisuudessa kaapannut monessa maassa puolueet niiden aatteellisilta johdoilta, Crouch väittää. Tästä syystä politiikan suunta ei useinkaan vaihdu, vaikka oppositio tulisikin valtaan. Erityisesti työväenluokan poliittisen osallistumisen rappio yhdistettynä uuden bisneslobbaajien poliittisen luokan syntyyn on Crouchin mukaan johtanut siihen, että valtiot haluavat mm. yksityistää entistä enemmän ja työllistää yksityisiä toimijoita. Crouchia on kritikoitu siitä, että hänen huomionsa ovat itse asiassa ongelmia enemmänkin tasa-arvon nimiin vannovalle sosiaalidemokratialle kuin liberaalidemokratialle, mutta hän puolustautuu väittämällä, että kansalaisten poliittisen välinpitämättömyyden kasvu yhdistettynä epämääräiseen politiikan ja yrityselämän välimaastossa vaikuttavaan poliittiseen luokkaan on ongelma mille tahansa demokratian määritelmälle ja itse asiassa sen pitäisi huolehtaa myös uusliberalisteja, koska tämä lobbareiden poliittinen luokka vääristää liberalistien ylistämien vapaiden markkinoiden toimintaa (Crouch 2009, x-xi).

Crouchin kehittämä postdemokratiasta on tietysti kärjistetty ja liioiteltu, mutta se on kuitenkin hyödyllinen analyysin väline. Postdemokratia ei ole normatiivinen teoria demokratiasta, vaan yritys osoittaa käytäntöjen ja ideaalien välinen ero. Nykyinen poliittinen järjestelmä ei ole täysin postdemokratia, mutta ei täysin demokratiakaan, joten voidaan pohtia kysymystä siitä, missä kohdin niiden välistä spektriä itse asiassa ollaan (Crouch 2009, 4). Siinä missä erityisesti kylmän sodan aikaan politiikan tutkijat toisinaan muokkasivat teorioita demokratiasta sopimaan olemassa oleviin käytäntöihin (mt., 3), Crouch haluaa tehdä näkyväksi sen, kuinka kaukana käytännöt ovat ideaalista. Hänen mukaansa olemme luisumassa yhä enenevässä määrin demokratiasta kohti postdemokratiaa. Crouchin analyysin intentio liittyy siihen, että postdemokratian oloissa egalitaristista politiikkaa on entistä hankalampi harjoittaa eliittien ja yritysten intressien saadessa yhä enemmän sanomaansa läpi. Postdemokratian syntyyn vaikuttaa hänen mukaansa monta päällekkäistä prosessia, esimerkiksi massaosallistumisen väheneminen ja poliittisen keskustelun rappio agendan manipuloinnin ja monimutkaistumisen myötä. Tarkastelen seuraavassa ajatusta postdemokratiasta suhteessa joihinkin demokratiateorioihin sekä kiinnitän erityisesti huomiota väitteeseen siitä, että poliittisen järjestelmän valta olisi luisumassa siltä pois.

Käsittelemme viimeksi mainittua sekä valtion roolin yleisemmän heikkenemisen että *governance*-ajattelun yleistymisen kautta.

Postdemokratia ja erilaiset demokratiakäsitykset

Kysymystä postdemokratiasta täytyy pohtia sitä taustaa vasten, mitä demokratialla tarkoitetaan. Eliitin tai asiantuntijoiden valta suhteessa kansaan on sisään kirjoitettuna joihinkin vallitseviin demokratiateorioihin, joissa on ajateltu demokratian perustuvan vastuulliseen johtajuuteen kilpailevan elitismien kautta. Demokratian oletusarvoksi on Crouchin mukaan muodostunut edustuksellinen liberaalidemokratia, joka on kuitenkin vain kontingentti ideologinen valinta eikä normatiivinen totuus ”demokratiasta” (Crouch 2009, 3). Näin siitäkin huolimatta, että esimerkiksi erään näistä vallitsevista malleista kehittäneen Joseph Schumpeterin tarkoituksena oli kehittää juuri ei-ideologinen demokratiamalli, joka kuvaa demokratioiden todellisuutta ja jolla ne voidaan erotella ei-demokratioista (Setälä 2003, 61). Schumpeter ei arvostanut kansalaisten kykyä ymmärtää poliittisia kysymyksiä ja suhtautui siksi hyvin epäluuloisesti kansalaisten osallistumiseen (mt., 62). Muitakin demokratian muotoja kuitenkin olisi (inkluusiivinen, agonistinen, deliberatiivinen jne.) ja juuri minimalistinen liberaalidemokratia on niistä se, joka on tyytyväinen pelkkään vaaleissa ilmaistuun massojen tukeen eikä vaadi suurempaa osallistumista tai aktiivisuutta, mistä esimerkiksi Schumpeteriä on tietysti kritikoitu. Jos Schumpeter ajatteli, että demokratiassa eliitit kilpailevat valta-asemista vapaissa vaaleissa, postdemokratiassa näin ei oikeastaan tapahdu, sillä Crouchin tarkoittamia eliittejä ei ole valittu vaaleilla, eikä niitä voi oikeastaan äänestä pois vallasta.

Vaaleissa voidaan postdemokratiassakin kyllä josakin määrin vaihtaa hallitsevia ryhmiä, mutta vaalien agenda ja debatit ovat Crouchin mukaan vahvasti ylhäältä päin saneltuja ja siten kansa vain vastaa niihin signaaleihin, joita sille annetaan (Crouch 2009, 4). Vaalien agendaa ja koko politiikkaa määrittävät enenevässä määrin eliitit, joista suurin osa edustaa yritysmaailman intressejä. Agendat määritellään siis muualla ja kansan rooliksi jää vain reagoiminen sille esitettyihin kysymyksiin, mikä tietysti aiheuttaa eräänlaisen demokratiavajeen koska poliittisen jär-

jestelmän syöte ei ole demokraattinen (vrt. Wolin 2008, 149).

Voidaan tietysti kysyä, missä määrin uusia nämä ilmiöt ovat. Koko moderni epäily demokratiaa ja enemmistön valtaa kohtaan juontaa osittain juurensa siihen, että enemmistön mielipidettä on helppo manipuloida. Jopa Michels (1911) totesi, että suuret joukot ovat alttiita paniikinomaiselle kauhulle tai suunnattomalle innostukselle ilman järkiperusteita ja ylipäättään muutenkin agitaattorien johdateltavissa. Demokraattisten valtioiden johtajilla voi jopa ajatella olevan intressin manipuloida kansan mielipidettä juuri siitä syystä, että demokratiassa, toisin kuin diktatuureissa, kansan mielipiteellä on kuitenkin jossakin määrin merkitystä (ks. Volpi 2009, xi). Eliittien valtakaaan ei ole mitenkään uutta, sillä esimerkiksi pluralistiset demokratiakäsitykset olettavat, että valta on erilaisilla eliiteillä, joiden intressejä toiset eliitit ja institutionaalinen rakenne pitävät kurissa. Kuitenkin voidaan ajatella, että postdemokratiassa poliittinen valta on siirtynyt ainakin osittain pois poliittisesta järjestelmästä, joten se ei sinänsä ole minkään tietyn demokratiamallin variaatio.

Kansalaisten osallistumisen ja vaikutusvallan vähenemisen taustalla voi olla tiettyjen demokratiamallien pitäminen normina. Nimenomaan minimalistiset ja proseduraaliset demokratiakäsitykset ovat demokratiamittausten keskiössä ja juuri niiden mittapuulla arvioidaan valtioiden demokraattisuutta (Piironen 2005, 190). Tämän johdosta demokratia länsimaissa näyttäytyy ikään kuin ”valmiina” eikä näytä tarvitsevan enää kehittämistä tai syventämistä ja huomio keskittyy enemmän niihin maihin, jotka ovat demokratisoimassa. Freedom Housen ja Polity IV:n kaltaisten instanssien tekemien demokraatiavertailujen tulos esitetään arvoneutraalina tieteellisenä tuloksena, vaikka niissä on kysymys tietyn demokratiamallin eli angloamerikkalaisen markkinoiden vapautta korostavan mallin pitämisestä muiden mittapuuna ja siten normatiivisesta valinnasta (mt. 190). Nämä mittaukset vähättelevät esimerkiksi kansalaisten osallistumisen merkitystä ja painottavat yksilön perusoikeuksien toteutumista, eivätkä kiinnitä juuri lainkaan huomiota demokraattisen autonomian ulkopuolisiin rajoitteisiin (mt., 203). Crouchin mukaan kansalaisten oikeudet käsitetään nykyisin liiaksi negatiivisen vapauden merkityksessä, siis valtion puuttumattomuutena, kun painotus demokratiassa pitäisi olla positiivisissa oikeuksissa eli kansalaisten oikeuksissa osallistua, saada akku-

raattia tietoa jne. (Crouch 2009, 13).

Juuri liberaalidemokratia on niin ikään se, joka pyrkii olemaan tekemättä interventioita talouden saralle. Mielenkiintoista kyllä, vanha pelko valtion interventioista talouteen onkin nykyisin kääntynyt talouden interventioiksi valtioon (vrt. Kettunen 2008) ja se ei näytä vähentävän demokratiamittausten täyden demokratian kriteerejä. Valtio on näissä määritelmässä demokraattinen, jos perusoikeudet toteutuvat ja valtion johto valitaan demokraattisilla vaaleilla, mutta valtion johdon tosiasiallisen vaikutusvallan määrällä (sen vähäisyydellä) ei näytä olevan merkitystä. Jälleen voidaan ajatella, että tässäkin ei oikeastaan ole mitään radikaalisti uutta, sillä esimerkiksi Yhdysvaltojen demokratian voi katsoa jo perustamisajankohdasta lähtien sisältäneen vahvan painotuksen omistusten suojaamiseen ja yritysten intressien huomioimiseen mieluumminkin kuin kansan osallistumisen turvaamiseen (ks. Volpi 2009). Jo Michels (1911) huomautti, että Yhdysvaltain perustajien tarkoitus oli estää joukkojen osallistuminen ja kehittää monenlaisia mekanismeja enemmistön tyrannian ennaltaehkäisemiseksi. Volpi huomauttaa, että Yhdysvalloissa on periaatteessa vastustettu valtion puuttumista talouteen, jos sillä on pyritty tasamaan tuloeroja, mutta ei suinkaan siinä tapauksessa, jos valtion toimien tarkoituksena on ollut yritysten intressien takaaminen.

Eräässä mielessä kysymys postdemokratiasta juontuikin eroon kahden erilaisen demokratiakäsityksen välillä. Angloamerikkalainen käsitys on painottanut paljolti markkinoiden vapautta ja yksilöiden negatiivisia oikeuksia, kun taas Ranskan vallankumouksen jälkeen eurooppalainen demokratiakäsitys on nähnyt siinä egalitaristisia tavoitteita. Kysymys on siis siitä, riittääkö pelkkä poliittinen demokratia vai tarvitaanko taloudellista ja sosiaalista demokratiaa. Crouchin mukaan yhdistelmä liberaalidemokratia on muodostunut niin hegemoniseksi, että usein ei edes ajatella sen muodostuvan kahdesta eri osasta, jotka ovat joiltakin osin ristiriidassa keskenään (Crouch 2009, 16-17). Voidaan myös ajatella, että erityinen ”poliittinen demokratia” tai ehkä jopa koko ”poliittisen” alue eristettiin jossakin vaiheessa taloudesta ja muista kokonaisvaltaisemmista yhteiskunnallisista prosesseista erilliseksi sektoriksi juuri siksi, että demokratian vaatimaa tasa-arvoa ei tarvinnut toteuttaa talouden alueella ja omistus- ja luokkasuhteet voitiin jättää ennalleen (vrt. Lahtinen 2012, 290-291).

Crouchin ja monien muidenkin mukaan postdemokratiassa demokratian kuori säilyy, mutta sisältö tyhjentyy. Demokratia uhkaa tyhjentyä sisällöstä ja muuttua postdemokratiaksi monista, toisinaan jopa ristiriitaisista prosesseista johtuen. Ensinnäkin on selvää, että valtion tehtävien vähentäminen, niiden siirtäminen kolmannen sektorin toimijoille tai yrityksille, jotka eivät oikeastaan ole minkäänlaisessa poliittisessa vastuussa tai kontrollissa, luo demokra tiavajeen. Toisaalta myös valtion laajeneminen on uhka demokratialle. Erityisesti terrorisminvastaisen taistelun ja muiden turvallisuusuhkien (jopa talouskriisien) nojalla valtiot ovat ottaneet käyttöön poikkeusjärjestelyjä, joissa demokraattinen järjestelmä on kärsinyt. Joidenkin mielestä demokratiaa uhkaa siis valtion roolin pieneneminen ja sen tehtävien siirtäminen muille (Strange 1996; Crouch 2009; Bevir 2010) kun taas toisten mielestä sitä uhkaa valtion roolin kasvaminen (Burnham 1941; Higgs 1987; Bovard 2005).

Mielenkiintoinen analyysi siitä taustakehityksestä, jonka voi katsoa johtaneen postdemokratisoitumiseen länsimaisissa hyvinvointivaltioissa löytyy Antonino Palumbon (2010) artikkelista. Palumbon näkemyksen mukaan postdemokratian ytimessä on lyhyesti ilmaistuna paradoksi kansalaisten osallistumista ihannoivan retoriikan ja sitä osallistumista vastustavien neoliberaalien käytäntöjen välillä (mt., 339).

Palumbo huomauttaa, että vaikka demokratia ja liberalismi sinänsä eivät nojaa ajatukseen hyvinvoinnista, sodanjälkeistä liberaalidemokratian kehitystä on karakterisoinut sen keskittyminen hyvinvoinnin tuottamiseen kilpailevan elitismien mallin kautta. Dominoiva demokra tiamalli on ollut Weberin ja Schumpeterin ajatuksiin perustuva johtajuutta painottava malli, jossa kansa antaa valtuutuksensa valitsemilleen edustajille, jotka erilaisten prosessien kautta voivat delegoida tuota valtaa eteenpäin. Demokratiasta muodostuu siten ”metodi”, prosessi jossa kansan intressien tyydyttämisestä ja hyvinvoinnin maksimointia varten tarvitaan vastuullista ja hyväntahtoista johtajuutta enemmän kuin kansan (*demos*) suoranaista osallistumista. Demokratian todellisen subjektin eli demoksen rooliksi jää siten vain valita itseään hallitseva eliitti tai potkia huonosti käyttäytyvät ja vastuuttomat johtajat pois. Täten formuloidusta demokratiasta muodostui Palumbon (mt., 321) mukaan demokratian eräänlainen standardimuoto, jota toteutettiin OECD-maissa ja jota pidet-

tiin vertailukohteena muita poliittisia järjestelmiä arvioitaessa. Se on kuitenkin kompromissi erityisesti kahden näkemyksen välillä. Emansipatorisemman demokratian kannattajat ovat halunneet syventää demokratiaa purkamalla luokkarakenteita ja laajentamalla oikeuksia, kun taas massojen tyranniaa pelkäävät ovat halunneet rajoittaa demoksen osallistumista puolustaessaan yksilön vapauksia ja vastuuta. Modernit länsimaiset hyvinvointivaltiot ovat tämän kompromissin tuloksia, sillä ne tunnustavat, että valta viime kädessä kuuluu kansalle, mutta toisaalta todellinen linjauksia luova valta (*policy-making power*) on siirretty polyarkeille, joille on annettu tehtäväksi määritellä mitä ”kansaa” tarvitsee, jotta hyvinvoinnin määrä maksimoituisi (mt.). Siten kansan (kuten myös yksilöiden) intressit ja aspiraatiot, kansan hyvinvointi ja sen mittaristo, käännettiin talouden kielelle ja formuloitiin makroekonomisiksi yhtälöiksi ja lainalaisuuksiksi, joiden monimutkaisuuden käsittämiseen ei riitä sen kummemmin useimpien kansanedustajien kuin kansalaistenkaan ymmärrys (mt.). Siten eräänlaiset hyvinvointiteknokraatit (*welfare technocrats*) ovat päässeet määrittelemään agendoja ja linjauksia näennäisen neutraalin asiantuntijavallan nimissä.

Kritiikkiä tätä konsensusta kohtaan on esitetty sekä oikealta että vasemmalta. Oikeistoa on närästännyt erityisesti rajoittamattoman enemmistövallan mahdolliset seuraukset ja paradoksit kun taas vasemmisto on korostanut kansantaloustieteellisen argumentaation sijaan laajempaa käsitystä poliittisuudesta, jossa ”poliittinen järjestelmä” ei ole muusta elämästä irrallinen alue, eikä demokratia redusoidu pelkäksi metodiksi, jolla massojen oletettuja intressejä tyydytetään parhaiten eliittien toimesta (mt., 322-323). Tämä demokratiaa koskeva schumpeteriläinen konsensus perustui taloutta koskevaan ns. keynesiläiseen konsensukseen, joka ajautui elitistisyyden vuoksi 1960-luvulla luottamuspulaan ja korvautui uusliberalistisella konsensuksella, joka on edelleen dominoivassa asemassa. Siten hyvinvointivaltiota alun perin tukenut konsensus on kadonnut ja korvautunut, paradoksaalista kyllä vieläkin elitistisempää ja ideologisempaa poliittista ohjelmaa ajaneella uusliberalismilla. Uusliberaalit reformit ovat käytännössä jättäneet liberaalidemokratioiden poliittisen järjestelmän ennalleen, mutta tyhjentäneet sen lähes kaikesta sisällöstä, jonka johdosta se on enää tyhjä kuori (mt., 323). Lopputuloksena demokraattisille instituutioille kuuluvaa valtaa on dele-

goitu yksityisille yrityksille, kolmannen sektorin toimijoille ja ylikansallisille organisaatioille. Kaikkien niiden demokraattinen vastuullisuus (*accountability*) on vähintäänkin kyseenalainen.

Globalisaatio, valtion vetäytyminen ja yritysten rooli

Osittain postdemokratian taustalla on myös politiikan globalisoituminen siten, että yksittäisten valtioiden päättäjillä ja tätä kautta demokraattisella järjestelmällä on yhä vähemmän valtaa. Tämän voi katsoa johtavan eräänlaiseen demokratioiden legitimititeettikriisiin, kuten monet ovat ennustaneet (ks. esim. Strange 1996, Fukuyama 2012). Postdemokratiassa poliittinen osallistuminen valtion sisällä laskee ja polarisoituu, samalla kun politiikka itsessään globalisoituu (vrt. Jörke 2005). Postdemokratian myötä legitimiiksi auktoriteetiksi mielletty valtion suvereniteetti saattaa heiketä, koska demokraattisesti valituilla johtajilla ei selvästikään enää ole sitä valtaa, joka heillä ajatellaan olevan. Tämä taas kantaa sisälään legitimititeettikriisiin, koska poliitikot eivät enää pysty vaikuttamaan (tai joissakin tapauksissa myöskään halua vaikuttaa) niihin asioihin, joihin poliittinen järjestelmä periaatteessa heille toimivallan antaa.

Susan Strange on huomauttanut että mainittu legitimititeettikriisi seuraa, koska poliitikot puhuvat ikään kuin heillä olisi ratkaisuja ja ylipäätään vaikutusmahdollisuuksia taloudellisiin ja poliittisiin ongelmiin, mutta kansa ei enää usko heitä (Strange 1996, 3). Kansan pettymys johtajien kykyyn hajotti Neuvostoliiton ja monia muitakin hallintojärjestelmiä ja samanlainen kriisi saattaa olla edessä myös läntisissä liberaalidemokratioissa erityisesti siksi, koska valtion valta luisuu ei-valtiollisille ja ei-demokraattisille tahoille yhä enenevässä määrin (mt., 3, 196-197). Valta on Strangen mukaan luisunut valtioilta erityisesti markkinoille. Kansallisten hallitusten ja niiden ministerien päättävällä on niin vähän asioita, että suurin piirtein ainoa, mihin he toimeen valituksi tultuaan pystyvät on oman hallinnonalan ”uudistuksen” aloittaminen, mikä osaltaan selittää jatkuvaa hallintouudistusten tarvetta (Pollit ja Bouckaert 2000, 6). Poliitikot haluavat valintansa jälkeen näyttäytyä toimeliaina, mutta valtioiden päättävällä karattua osittain ylikansalliselle ja osittain

valtiota alemman tason toimijoille, ministerien toimintatila on paljon rajatumpi kuin usein luullaan. Valtan luisuminen pois valtion johdolta johtaa väistämättä legitimititeettikriisiin. Jos kansalaiset havaitsevat, että heidän valitsemillaan johtajilla ei ole esimerkiksi mahdollisuutta tasata suhdannevaihteluita keynesiläisillä sykleillä tai heidän valtionsa kohtalo päätetään käytännössä Washingtonissa, Berliinissä tai Brysselissä, on ainoa ja oikea johtopäätös, että äänestäminen kansallisissa vaaleissa on pelkkä symbolinen akti (Strange 1996, 197). Sen havaitseminen taas johtaa epäilemättä turhautumiseen, tylsistymiseen ja apatiaan.

Läntisten demokratioiden hallitusten tietty impotenssi on seurausta sodanjälkeisestä liberaalidemokraattisesta strategiasta, jossa lännen sisäistä solidaarisuutta on rakennettu taloudellisen avoimuuden ja yhteisten poliittisten instituutioiden avulla (Ikenberry 2012, 43-45). Toisen maailmansodan jälkeen läntiset demokratioivat ovat koko ajan lähentäneet hallintoaan lamojen ja sotien ehkäisemiseksi. Tässä tarkoituksessa ne ovat luoneet mekanismeja, instituutioita ja pitkän tähtäimen suunnitelmia, joissa suvereenit valtiot ovat sitoutuneet tiettyihin tavoitteisiin ja siten luovuttaneet osan päättävällänsä. Liberaalidemokraattinen strategia on saanut lisäksi tukea mm. hyvän hallinnon (*good governance*) kaltaisista ajatuksista, joita IMF ja Maailmanpankki alkoivat liittää poliittisiksi ehdoiksi kehitysmaille antamiinsa lainoihin (Bevir 2010, 96-104). Hyvä hallinto syntyi liberaalidemokraattisesta uskosta edustukselliseen demokratioaan ja vapaisiin markkinoihin. Voidaan kuitenkin väittää, ettei hyvän hallinnon tarkoitus ollut niinkään demokratioan edistäminen vaan vapaata liiketoimintaa haittaavien, korruption kaltaisten esteiden tuhoaminen. Siten hyvä hallinto on vahvasti sitoutunut tiettyyn talousteoriaan, joka voitaisiin tietysti haastaa vaikka keynesiläisyydellä (mt.). Kuuluisin esimerkki liberaalidemokraattisesta strategiasta on tietysti Euroopan Unioni, joka itsessään on eräässä mielessä postdemokraattinen jo lähtökohdiltaan, sillä siinä ”kansaa” ei oikeastaan edes ole, eikä politiikka perustu kansalaisten yhteiseen toimintaan, vaan se on jätetty epämääräisen asiantuntijajoukon määriteltäväksi (Somek 2008; Jakonen ja Korvela 2011). Eurokansalaisten parasta ajattelevien asiantuntijoiden demokraattinen output ei kuitenkaan ole riittävä tehdäkseen EU:sta demokraattista, sillä myös inputin pitäisi olla demokraat-

tinen (vrt. Bellamy 2010). EU:n demokraattisen valtuutuksen on ajateltu perustuvan siihen, että se on demokraattisten jäsenmaiden muodostama kokonaisuus. Mahdollisen demokratian legitimitiikkiisiin, Strangen tarkoittaman valtion vetäytymisen ja Crouchin tarkoittaman postdemokratisoitumisen myötä myös niiden jäsenmaiden hallitusten demokraattinen legitimitiikki saattaa kuitenkin olla enenevässä määrin kyseenalainen. Kysymys ei siis ole siitä, pystyykö EU muuttamaan demokraattiseksi ja haluaako se niin tehdä, vaan enemmänkin siitä, pystyvätkö sen legitimoineet jäsenmaat pysymään demokraattisina (Palumbo 2010, 332-333).

Sekä Strangen että Crouchin mielestä valta luisuu demokraattiselta poliittiselta järjestelmältä erityisesti markkinoille ja yrityksille. Samansuuntaisia näkemyksiä on tietysti esitetty aiemminkin, mm. Benjamin Barberin (1996) toimesta. Kapitalismi on selvinnyt globalisaatiosta paremmin kuin demokratia ja monilla suuryrityksillä on suurempi hallintakapasiteetti kuin valtioilla (Crouch 2009, 29). Fermoja pyörittävä eliitti ei Crouchin (mt., 32-33) mukaan ole lojaali millekään maalle, vaan on koulutuksensa, asiantuntijuutensa ja varallisuutensa vuoksi vapaampi liikkumaan suotuisampiin olosuhteisiin kuin työväestö. Tässä Crouchin analyysi tulee lähelle James Burnhamin jo 1940-luvulla esittämiä ajatuksia siitä, että kapitalismi on muuttumassa managerialismiksi ja synnyttämässä uuden poliittisen luokan (ks. Burnham 1941). Firmojen poliittinen merkitys postdemokratiassa lisääntyy myös sitä kautta, että ne toimivat mallina valtionhallinnon tavoittellessa tehokkuutta. Yritysmäisten toimintatapojen yleistyminen valtionhallinnossa luo koko ajan näennäistä tarvetta yrityselämän asiantuntemukselle julkisella sektorilla, mikä edelleen edesauttaa postdemokratisoitumista ja kasvattaa yritysten poliittista roolia, sillä valtion kyky tehdä asioita kunnolla heikkenee jatkuvien budjettileikkausten, ulkoistusten ja yksityistämisten myötä. Siten yksityisten toimijoiden tehokkuudesta ja laadusta verrattuna valtion toimintaan tulee itseään toteuttava ennustus, koska valtiolta viedään kyky tehdä asioita itse ja se joutuu turvautumaan yrityspuolen konsultointiin hoitaakseen sille kuuluvat tehtävät (Crouch 2009, 41-43). Samoin firmojen rooli erilaisten hankkeiden rahoittajina ja sponsoreina lisääntyy valtion vähentäessä rahoitustaan, mikä lisää niiden valtaa preferenssien asettamisessa (mt., 44).

Viekö governance-ajattelu kohti postdemokratiaa?

Valtion roolin muuttumisen ohella toinen postdemokratian kehittymiseen liittyvä trendi on ns. *governance*-ajattelun yleistyminen ja kansalaisten osallistumisen muutos. Suurimmat ongelmat uudessa verkottuneessa demokratiassa liittyvät edustukseen, legitimitiikkiin ja vastuullisuuteen. Kuten Bevir (2010, 96) on todennut, edustuksellinen demokratia on perustunut ajatukseen siitä, että kansan valitsemat johtajat määrittävät suuntaviivat, joita viranomaiset sitten toteuttivat. Tässä mallissa viranomaiset olivat vastuullisia poliitikoille ja poliitikot äänestäjilleen eli kansalle. Nykyisessä verkottuneessa hallinta-ajattelussa tämä ajatus ei enää toteudu, koska valtion hankkeita toteuttavat ja joissakin tapauksissa jopa määrittelevät yksityisen sektorin tai vapaaehtoistahojen toimijat, joita ei sido äänestäjiin enää juuri minkäänlainen vastuullisuusketju. Päinvastoin toimijoiden ja yhteistyötahojen moninaisuus voi tehdä käytännössä mahdottomaksi minkään yksittäisen tahon pitämisen vastuullisena harjoitetusta politiikasta tai toimista (mt.). Kun tähän lisätään vielä OECD:n, G8:n ja ASEM-prosessien kaltaisia ylikansallisia policy-aloitteita tuottavia tahoja, on huomattavan hankala selvittää, kuka olisi vastuussa harjoitetusta politiikasta. Kuka tai mitkä tahot ovat esimerkiksi vastuussa viimeaikaisiin finanssikriisiin johtaneesta valvonnan puutteesta (Scholte 2011, 308)?

Kansalaisia yritetään osallistaa erilaisten *governance*-verkostojen avulla, mikä ei ole välttämättä demokratiaa lisäävää. Se on ensinnäkin lähinnä avoin tunnustus sille, että kansan rooli esimerkiksi parlamentaarikkojen valitsijana ei ole riittävä demokraattinen input. On esitetty suunnitelmia eräänlaisten kohderyhmien (*focus groups*) nostamiseksi kansan parista korvaamaan parlamentaarisen politiikan puutteita (ks. Crouch 2009, 22). Näissä ongelmaksi nousevat tietysti edustukseen liittyvät kysymykset. Yritykset rakentaa jonkinlaista valtiosta riippumattonta tai valtion yli ulottuvaa demokratiaa kohtaavat ongelmia, koska on hankala kuvitella, ketä kansalaisjärjestöt tarkalleen ottaen edustaisivat, keneltä ja miten ne saisivat legitimitiikkinsä ja kuinka niiden demokraattinen vastuullisuus toteutuisi. Kansalaisjärjestöjen demokratisointi vaatisi jonkinlaisia vaa-leihin perustumattomia legitimoinnin tapoja, mikä

on käytännössä hankala toteuttaa (Macdonald 2008, 192). Kansalaisjärjestöt tai muut kohderyhmät eivät edusta ”kansaa” kattavasti, eikä niiden ole pakko olla missään suhteessa omassa toiminnassaan demokraattisia. Itse asiassa kansalaisjärjestöjen suuri rooli poliittisessa järjestelmässä on pikemminkin uhka demokratialle kuin sen tae, sillä siinä mekanismeissa äännekkäimpien, verkostoituneimpien ja resurssoiduimpien ääni tulee muita paremmin kuulluksi. Lisäksi hallinto selkeästi suosii (tai ainakin voi halutessaan suosia) joitakin kansalaisryhmiä toisten kustannuksella.

Suomessakin on käynnistetty erilaisia kansalaisten aktiivisuuden ohjelmia, esimerkiksi vuonna 2003 aloitettu Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma, jossa demokratia tuotetaan ylhäältä päin erillisenä *poliisyn* osa-alueena; hallinnonalana, johon tarvitaan omat mittarit ja jota monitoroidaan valtionhallinnon tarpeisiin (Keränen 2008). Oikeusministeriöön on perustettu myös erillinen yksikkö hoitamaan ”demokratiapolitiikan” asioita. Suomeksi ilmaus on hieman huono, sillä se sekoittaa keskenään kaksi eri politiikan merkitystä, *politiisn* ja *poliisyn*. Demokratiapolitiikassa konnotaatio on nimenomaan *poliisn*, eli se on hallinnon toimintalinjaus. ”Demokratiapolitiikan suuntaviivat” -asiakirjassa (Oikeusministeriö 2009, 9) todetaankin että sen tavoite on ”kansalaisten osallisuuden ja vaikutusmahdollisuuksien parantamisessa” eli edustuksellisen järjestelmän ohella ”halutaan kuitenkin myös vahvistaa kansalaisten suoria osallistumisen mahdollisuuksia täydentämään edustuksellista demokratiaa myös vaalien välillä”. Tärkeiksi keinoiksi mainitaan ”sekä hallinnon vuorovaikutteisuuden lisääminen että kansalaisjärjestöjen toimintaedellytysten vahvistaminen” (mt.). Mielenkiintoisesti näiden toimenpiteiden tarpeellisuutta perustellaan sillä, että ”samaan aikaan kun eri puolilla maailmaa otetaan askeleita kohti demokratiaa, havaitaan vakiintuneissa demokratioissa merkkejä jonkinlaisesta demokratian hiipumisestä tai ainakin ’väsähtämisestä’. Tämä näkyy laskevin äänestysprosentteina, vähentyvänä järjestöosallistumisena sekä etenkin nuorten vähäisenä kiinnostuksena politiikkaan ja kansalaistoimintaan” (mt.). Osallistumisen todetaan muuttuneen siten, että puolueiden ja järjestöjen sijaan osallistutaan projektimaisesti ja verkostoituvasti, samalla kun esitetään huoli siitä, onko kansanvaltainen osallistumisen muoto muuttumassa vai kenties kokonaan hiipumassa (mt.). Asiakirjassa myös pohditaan, ovatko

pyrkimykset kansalaisten aktivointiin ylipäättään legitimejä, koska passiivisuus on demokratiassa myös oikeus. Samoin kuitenkin todetaan, että kansan passiivisuus ei niinkään liity haluttomuuteen osallistua, vaan siihen ”ettei olemassa olevia kanavia koeta mielekkäiksi, eikä niitä osata käyttää” (mt., 10). Todetaan myös, että globalisaatio, finanssikriisi jne. voivat horjuttaa uskoa demokratiaan, mutta paikallisen ”väestön kuuleminen ja osallistumismahdollisuudet voivat tällöin vahvistaa päätöksenteon legitimitettä”, joskaan ”pätöksenteon alueellistamisella ei kuitenkaan kyetä poistamaan globaaliin päätöksentekoon liittyvää demokratiavajetta, jos kysymys on globaalia päätöksentekoa edellyttävistä kysymyksistä” (mt., 12). Kansan osallistumismahdollisuuksien vähäisyys ja vaikutuskanavien huonous on siis tunnustettu valtion taholta, johon demokratiapolitiikka näyttäytyy ikään kuin ratkaisuna.

Vaikka ohjelma on kirjoitettu hyväntahtoiseen ja ymmärtävään sävyyn, ongelmana on tietysti se, että kansan rooliksi muotoutuu lähinnä konsultti, joka esittää mielipiteitä siinä tapauksessa, että niitä satutaan kysymään. Valtion moninaiset kansalaisten osallistamishjelmat ovat harvoin kansalaisia oikeasti aktivoivia, eikä niiden tarkoitus ole niinkään antaa kansalaisille valtaa *poliisyn* muotoilun tai implementoinnin suhteen vaan tuottaa legitimitettä hallinnolle (Palumbo 2010, 337). Kansan suoranaista aktivointia ja osallistumista ei haluta kuitenkaan toteuttaa esimerkiksi suorien, velvoittavien kansanäänestysten kautta, joita toisinaan kansan puolelta vaaditaan.

Paradoksaalisesti nämä uudet osallistamistavat, jotka on kehitetty perinteisiä osallistumistapoja täydentämään, tuottavatkin demokraattisen vastuullisuuden tappion kun yhä enemmän hallinnolle kuuluneita tehtäviä siirretään kansalaisten omaehtoisten verkostojen tai kolmannen sektorin toimijoiden vastuulle. Kansalaisyhteiskunnan rooli on siten muuttunut kansalaisten etujen artikuloinnista niiden palvelujen tuottajaksi, joita valtio ei enää tuota. Hyvinvointivaltion palveluja siirretään yhä enemmän kolmannelle sektorille, joka muuttuu poliittisesta toiminnasta palveluntarjoajaksi, samalla kun osallistumista niihin verkostoihin analysoidaan sosiaalisen pääoman kaltaisilla semi-taloustieteellisillä käsitteillä (ks. Keränen 2008). Kolmannen sektorin toimijat eivät ole virkamiesten tavoin virkavastuussa eivätkä poliitikkojen tavoin demokraattisessa vastuussa äänestäjilleen. Siten osallistaminen vähentää

demokraattista vastuullisuutta. Poliittinen osallistuminen epäpolitisoituu kun osallistaminen tapahtuu hallinnollisena toimenpiteenä ja sen sijaan, että hallinto toteuttaisi kansalaisten toiveita, kansalaiset alkavatkin toteuttaa hallinnon toiveita (mt.). Voidaan yhtyä Keräsen näkemykseen (mt., 54) siitä, että osallistumisen väheneminen tai äänestämättä jättäminen on kansan näkökulmasta järkevä reaktio, koska osallistumisen merkitys on vähentynyt. Siten vähenevää osallistumisen määrää ei tarvitse selittää muilla tekijöillä kuin sillä, että sen merkitys on vähentynyt ja kansa ymmärtää sen ehkä hallintoa paremmin, mihin jo Strange (1996, 3-4, 197) viittasi. Keane (2009) ottaa positiivisemman näkökannan ja huomauttaa, että edustuksellinen demokratia on muuttumassa valvovaksi demokratiaksi (*monitoring democracy*), jossa kansalla on yhä enemmän mahdollisuuksia valvoa valtaapitävien väärinkäytöksiä. Erilaiset riippumattomat tahot ja instituutiot valvovat hallitusten ja vallankäyttäjien toimia tarkemmin kuin koskaan aiemmin. Tämä ei kuitenkaan takaa poliittisen järjestelmän demokraattista syötettä ja on syytä muistaa että myös valvontaa suorittavat tahot voivat olla hyvinkin spesifien intressien etujärjestöjä eivätkä suinkaan koko ”kansan” asialla.

Vaarana on myös se, että oletetaan kansalaisryhmien, kuten erilaisten kansalaisjärjestöjen, osallistamisen ja kuuntelemisen automaattisesti demokratisoivan päätöksenteon prosessit. Samalla luodaan virheellinen kuva, että näiden ryhmien mielipiteillä olisi merkitystä myös muissa asioissa. Kansalaisjärjestöjen mielipiteillä on vaikutusta myös esim. OECD:n kaltaisissa organisaatioissa, mutta niiden vaikutusmahdollisuuksien on todettu olevan hyvin erilaisia riippuen eri poliittikalohkoista (Ougaard 2011). Kansalaisjärjestöjen jonkinlainen rooli esimerkiksi lähidemokratiassa saattaa luoda illuusion ”superdemokratiasta”, jossa kansalaisilla on perinteisen järjestelmän lisäksi muitakin elinympäristöön vaikuttamisen tapoja. Samaan aikaan jää huomioimatta että paljon suuremmat ja tärkeämmät poliittikalohkot ovat yhä enenevässä määrin jopa kansallisten hallitusten päättävällän ulottumattomissa. Kärjistäen, sillä että kansalaiset saavat halutessaan omaehtoisesti istuttaa radanvarteen kukkia ei ole juurikaan merkitystä, jos samaan aikaan talouspolitiikka karkaa kansallisen hallituksen päättävällästä niin, että ”kansalla” ei ole käytännössä mitään mahdollisuuksia vaikuttaa tiettyihin prosesseihin ja päätöksiin.

Lopuksi

Kansalla on kuitenkin postdemokratiassa roolinsa. Crouch (2009, 21) on huomauttanut, että postdemokratiassa poliitikot ovat kyllä kiinnostuneita kansalaisten mielipiteistä samaan tapaan kuin kauppiat ovat kiinnostuneita asiakkaidensa mielipiteistä eli pystyäkseen jatkamaan toimessaan. Tämä on juuri se syy, miksi postdemokratia pitää kuitenkin mieltää demokratiaksi eikä anti-demokratiaksi. Samaan aikaan sitä on kuitenkin hankala enää mieltää demokratiaksi, koska kansalla on reaktiivinen, passiivinen ja apaattinen rooli

Ajatukseen demokratiasta kansan tahdon toteuttamisena liittyy paljon ongelmia. Kansan tahto ei ole yksiselitteisesti mitattavissa (erityisesti, jos vaihtoehtoja on enemmän kuin kaksi ja joudutaan pohtimaan preferenssijärjestyksiä) eikä yksilöiden preferenssien yhdistäminen rationaaliseksi kollektiiviseksi preferenssijärjestyksiksi ole aina välttämättä edes mahdollista (ks. Setälä 2003, 41). Kansan preferenssien pitäisi ideaalitulanteessa muotoutua rationaalisen keskustelun kautta, mutta todellisuus jää tästä usein etäiseksi. Kansan vaikutusmahdollisuudet keskustelun agendaan ovat rajalliset ja agendoja määrittelevät tahot voivat helposti strategisesti manipuloida asialistaa esimerkiksi tuomalla siihen uusia vaihtoehtoja pelkästään olemassa olevien enemmistöjen hajottamiseksi tai niputtamalla asioita yhteen (mt., 46). Schumpereriläisessä demokratiassa johtajat eivät niinkään toteuta kansan preferenssejä vaan manipuloivat niitä (mt., 62). Kansan enemmistön tahdon toteuttaminen ja responsivisuus ovat joiltakin osin mahdottomia vaateita myös demokratiassa. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että yritykset toteuttaa kansan tahtoa olisi suoraan leimattava populismiksi, sillä joissakin asioissa kansan enemmistön tahdon voi määritellä yksiselitteisesti ja siihen voisi käyttää esimerkiksi sitovaa kansanäänestystä. Luisu kohti postdemokratiata tapahtuu osittain juuri sitä kautta, että kielletään koko enemmistön mahdollisuus tai sen relevanssi. Siinä missä totalitaristiset ja diktatoriset järjestelmät ovat olleet innokkaita tuottamaan valtavan yksimielisen kannatuksen hallitsijalle tai hallitsijoille, kontrolloidussa demokratiassa ylikorostetaan kansalaisten intressien erilaisuutta ja pilkotaan ”kansaa” pieniin ryhmiin, jolle voidaan tarjota räätälöityjä viestejä. Näin lasketaan kiinnostusta enemmistön muodostumiseen ja kyseenalaistetaan ”yhteisen” hyvän mahdollisuus (ks.

Wolin 2008, 59-60). Tässä katsannossa erilaiset erot, kuten esimerkiksi sukupuolierot, koulutuserot tai alueelliset erot nähdään esteenä minkäänlaisen vaa- leilla saavutettavan enemmistön syntymiselle ja ko- rostetaan tulosten kompromissiluonnetta. Tarkoitus ei ole siis tuottaa yksimielistä enemmistöä vaan enemmänkin kyseenalaistaa sellaisen tavoiteltavuus, korostaa intressien erilaisuutta ja niiden parasta to- teutumista eräänlaisen asiantuntijavallan tai kont- rolloidun demokratian kautta.

Burnham (1941, 167-168) toteaa varsin kyynises- ti, että hallitsevan eliitin on helpompi pitää hallus- saan demokratiaa kuin diktatuuria, koska diktatuu- rissa hallitsijat eivät oikein saa luotettavaa tietoa kansan mielipiteistä. Jonkinasteinen demokratia auttaa siis eliittiä pysymään vallassa, koska he siten saavat parempaa tietoa kansan mielipiteistä. Demo- kratia on Burnhamin mukaan myös mainio tapa antaa vastustajien ja massojen päästää välillä höyryä ulos vaarantamatta yhteiskuntajärjestystä. Diktatuu- reissa massojen tyytymättömyys saattaa purkautua vallankumouksena, mutta demokratiassa luodaan vaalien kautta kanava, jolla tyytymättömät ja vähem- män etuoikeutetut pääsevät näennäisesti purkamaan tyytymättömyyttään, joten siitä syystä Burnhamin uusi hallitseva luokka (so. managerit) pyrkii säilyt- tämään jonkinlaisen ”kontrolloidun demokratian”. Eliitin kontrolloima demokratia lähestyy siten in- tentioltaan jo Platonin kuvailemaa ”jaloa valhetta” (Platon 1981, 414c-415d). Tämä syytös demokratiaa kohtaan on tietysti esitetty jo heti sen alkuajoista lähtien, sillä jo ns. Vanha Oligarkki esitti että se on valtiomuoto, jossa kansalle annetaan illuusio siitä, että se saisi päättää. Demokratian luisuessa spektril- lä lähemmäs postdemokratiaa ja illuusion tullessa näkyväksi, vaarana on kuitenkin sen ilmeinen legi- timiteettikriisi, jota monet ovat viimeaikoina ennus- taneet (esim. Fukuyama 2012).

LÄHTEET:

Barber, Benjamin. 1996. *Jihad vs. McWorld: how globalism and tribalism are reshaping the world*. Ballantine Books: New York.

Bellamy, Richard. 2010. Democracy without democracy? Can the EU's democratic 'outputs' be separated from the democ- ratic 'inputs' provided by competitive parties and majority rule? *Journal of European Public Policy*, vol. 17: 1, 2-19.

Bevir, Mark. 2010. *Democratic governance*. Princeton University Press: Princeton.

Bovard, James. 2005. *Attention deficit democracy*. Palgrave: New York.

Burnham, James. 1941. *The managerial revolution: what is hap- pening in the world*. The John Day Company: New York.

Crouch, Colin. 2004. *Postdemocrazia*. Laterza: Rooma-Bari.

Crouch, Colin. 2009. *Post-democracy*. Polity: Cambridge.

Fukuyama, Francis. 2012. The future of history: can liberal de- mocracy survive the decline of the middle class? *Foreign Af- fairs* 91:1.

Heinz, John P., Laumann, Edward O., Nelson, Robert L. ja Salis- bury, Robert H. 1993. *The hollow core: private interest in na- tional policy making*. Harvard University Press: Cambridge.

Higgs, Robert. 1987. *Crisis and Leviathan: critical episodes in the growth of American government*. Oxford University Press: Oxford.

Ikenberry, G. John. 2012. The myth of post-cold war chaos. *For- eign Affairs* 91:1, 42-46.

Jakonen, Mikko ja Korvela, Paul-Erik. 2011. Demokratia ilman kansaa? EU:n legitimitietin lähteistä, *Politiikka* 53:2, 95-105.

Jörke, Dirk. 2005. "Auf dem Weg zur Postdemokratie". *Leviathan* 33:4, 482-491

Keane, John. 2009. *The life and death of democracy*. Simon ja Schuster: Lontoo.

Keränen, Marja. 2008. Poliittisen osallistumisen epäpolitisoi- tuminen. Teoksessa Paul-Erik Korvela ja Kia Lindroos (toim.), *Avauksia poliittiseen ajatteluun*. SoPhi/Minerva: Helsinki, 35-59.

Kettunen, Pauli. 2008. *Globalisaatio ja kansallinen 'me'*. Vasta- paino: Tampere.

Lahtinen, Mikko. 2012. Poliitiikan periaatteiden kartoittaja: Montesquieu. Teoksessa Petri Koikkalainen ja Paul-Erik Kor- vela (toim.), *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Vastapaino: Tam- pere, 268-298

Macdonald, Terry. 2008. *Global stakeholder democracy: power and representation beyond liberal states*. Oxford University Press: Oxford.

Michels, Robert. 1911/1986. *Puoluelaitos nykyajan demokratias- sa*. WSOY: Juva.

Mosca, Gaetano. 1923. *Elementi di scienza politica*. Fratelli Boc- ca: Torino.

Oikeusministeriö 2009. *Demokratiapolitiikan suuntaviivat. De- demokratiapolitiittinen keskusteluasiakirja 2009*. Oikeusminis- teriö: Helsinki.

Ougaard, Morten. 2011. Civil society and patterns of account- ability in the OECD. Teoksessa Scholte, Jan Aart (ed.), *Build- ing global democracy? Civil society and accountable global governance*. Cambridge University Press: Cambridge, 163-181.

Palumbo, Antonino. 2010. Beyond the post-war Schumpeterian consensus: governance, legitimacy and postdemocracy. *Criti- cal Policy Studies* 4:4, 319-343.

Pareto, Vilfredo. 1916. *Trattato di sociologia generale*. G. Bar- bera: Firenze.

Piironen, Ossi. 2005. "Minimidemokratiaa ilman sisältöä? Val- tavirran demokratiamittareiden arviointia". *Politiikka* 47:3, 189-204.

Platon. 1981. *Valtio*. Otava: Keuruu

Pollit, Christopher ja Bouckaert, Geert. 2000. *Public manage- ment reform: a comparative analysis*. Oxford University Press: Oxford.

Scholte, Jan Aart. 2011. Conclusion. Teoksessa Scholte, Jan Aart (ed.). *Building global democracy? Civil society and account- able global governance*. Cambridge University Press: Cam- bridge, 306-342.

Setälä, Maija. 2003. *Demokratian arvo: teorial, käytännöt ja*

- mahdollisuudet*. Gaudeamus: Helsinki.
- Skocpol, Theda. 2003. *Diminished democracy: from membership to management in American civic life*. University of Oklahoma Press: Norman.
- Somek, Alexander. 2008. *Individualism: An essay on the authority of the European Union*. Oxford University Press: Oxford.
- Strange, Susan. 1996. *The retreat of the state: the diffusion of power in the world economy*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Todd, Emmanuel. 2008. *Après la Démocratie*. Gallimard: Pariisi.
- Volpi, Valerio. 2009. *The roots of contemporary imperialism: the founding fathers, the U.S. constitution and 200 years of corporate dictatorship*. University Press of America: Lanham.
- Werner, Eric. 2001. *L'après-démocratie*. L'Age d'Homme: Lausanne.
- Wolin, Sheldon S. 2008. *Democracy incorporated: managed democracy and the specter of inverted totalitarianism*. Princeton University Press: Princeton, NJ.